



II МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ВІЙСЬКО В МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ В XIX І XX ст.»

Знаковий для дослідників-урбаністів та військознавців захід відбувся 7 жовтня 2022 р. у стародавньому польському місті Грудзьондз. Місцем його проведення став Музей ім. ксьондза д-ра Владислава Ленга. Плідна кількарічна співпраця закладу з інститутом історії й архівістики Університету Миколая Коперника (УМК) у Торуні реалізувалася у проведенні конференції, яка об'єднала польських та українських дослідників у вивченні й обговоренні феномену, особливостей взаємодії особового складу окремих військових формацій різної державної належності та мешканців міст у новий і новітній час.

Організаційний комітет у складі габіліт. д-ра, проф. Веслава Серадзана (Wiesław Sieradzan), габіліт. д-ра, проф. УМК Мацея Кротофіля (Maciej Krotofil), д-ра Павела Настрожного (Paweł Nastrożny) та магістерки Віолетти Пацушки (Wioletta Pacuszka) здійснив ґрунтовну підготовчу роботу, що дозволило провести конференцію на високому науково-організаційному рівні. Вона стала зручним майданчиком для обговорення різних аспектів проходження військової служби в межах міста, зокрема культурно-освітньої складової повсякдення польських та українських вояків у міському просторі, особливостей функціонування гарнізонів, контактів із місцевим населенням, а також ступеня впливу військових об'єктів на міську архітектуру та фортифікаційне значення міст в історичній перспективі. Виступи учасників продемонстрували прогрес історичної науки, адже завдяки фаховим дослідженням стало можливим пролити додаткове світло на цілу низку маловідомих сторінок військово-історичного минулого Польщі, України та Німеччини.

Цитування: Кротофіль М., Срібняк М. II Міжнародна наукова конференція «Військо в міському просторі в XIX і XX ст.». *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 219—224.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 2 (569)

Робота конференція розпочалася з виступу директорки Музею ім. ксьондза д-ра Владислава Ленга *Віолетти Пауушки*, котра звернулася до присутніх із вітальним словом. На відкритті заходу також виступили співорганізатори від інституту історії й архівістики УМК — заступник директора, завідувач кафедри військової історії *Мацей Кротофіль* і проф. кафедри Скандинавії та Центрально-Східної Європи *Веслав Серадзан*, які представили здобутки першої конференції цього циклу, поділилися планами, відзначили вагомий внесок такого роду наукових подій у розвиток польської та європейської військової історії. На важливості заходу для науково-культурного життя міста наголосив у своєму вітальному слові керівник відділу культури та спорту міської влади *Міхал Ченек* (*Michał Czepek*).

Теми виступів стосувалися широкого кола малодосліджених аспектів військової історії — від деяких питань історії польських гарнізонів у міжвоєнний період, культурно-освітньої складової повсякдення вояцтва, специфіки функціонування низки військово-освітніх закладів до обставин перебування полонених у таборах і форм їх комунікації з місцевим населенням під час Першої світової війни. У двох виступах було презентовано окремі сторінки поточної російсько-української війни та висвітлено взаємозв'язок вояків Збройних сил України (а також територіальної оборони) й цивільних мешканців під час захисту українських міст. З огляду на широке розмаїття проблематики доповідей доцільно згрупувати їх за тематичною ознакою.

Кілька доповідачів зосередили свою увагу на висвітленні окремих аспектів історії військових гарнізонів у польських містах міжвоєнного часу та по завершенню Другої світової війни. Так, особливості функціонування залоги м. Іновроцлав у 1919—1939 рр. вичерпно розкрив габіліт. д-р, проф. *Александр Смолінський* (*Aleksander Smoliński*). На основі використання широкого кола джерел (насамперед матеріалів тогочасної преси та архівних документів) доповідач дав цілісну характеристику змісту військової служби, проаналізував деякі дотичні до неї міські події, що були пов'язані з функціонуванням гарнізону і привернули увагу громадськості. У цьому ряду особливо значущим стало відзначення найважливіших державних свят, зокрема Дня маршала Ю. Пілсудського (19 березня), Дня Конституції (3 травня), а також Свята польського солдата (15 серпня). Преса широко висвітлювала парад частин міського гарнізону, вправи кавалеристів та інші заходи. Знаменні події у житті гарнізону дозволяють відтворити важливі аспекти функціонування польського війська.

Повсякдення гарнізонного життя між двома світовими війнами на прикладі генерального округу Помор'я й 8-го корпусного округу в Торуні та Грудзьондзі було представлено в доповіді д-ра *Павела Настрожного*, котрий використав як джерела накази командувачів цих округів. У виступі було відтворено особливості служби і приватного життя солдатів та офіцерів міських гарнізонів, що дає можливість скласти просопографічний портрет військовослужбовця часів II Речіпосполитої. Фахівець ґрунтовно охарактеризував регулятивні документи, які регламентували службу й дозвілля вояків. Він зу-

пинився, зокрема, на окремих фактах надмірного вживання алкоголю, а також з'ясував причини поширення у середовищі вояцтва різних хвороб. Виступ П. Настрожного ґрунтувався на використанні значної кількості документів особового походження й тогочасної преси, супроводжувався підготовленою доповідачем презентацією.

Виступ габаліт. д-ра *Мацея Кротофіля* стосувався специфіки розвитку збройних сил Польщі після Другої світової війни на прикладі торунського гарнізону. Характерна особливість цього військового форпосту полягала в наявності тут одного з найбільших у повоєнній Європі артилерійського полігону. Доповідач дав вичерпну характеристику процесу вишколу вояків-артилеристів, окреслив основні етапи діяльності спеціалізованих вищих військових закладів, зокрема Офіцерської артилерійської школи № 2 та Вищої артилерійської школи. Проведені автором широкі узагальнення, а також історичні паралелі дозволили не лише встановити особливості процесу комплектування гарнізону, а й розкрити образ польського військовослужбовця повоєнного періоду. Ним проаналізовано організаційні зміни у структурі армійських підрозділів у 1950-х рр., які найбільше стосувалися бойових частин.

Інший бік повсякдення військовиків, а саме культурно-освітню складову життя міських гарнізонів, розглянув д-р *Роберт Рибак* (*Robert Rybak*) на прикладі історії військово-морського клубу «Рив'єра» (друга половина ХХ ст.). Доповідач використав значну кількість архівних документів і світлин, завдяки чому стало можливим відтворити різні аспекти дозвілля військовослужбовців, окреслити коло їхніх зацікавлень та хобі, а також розкрити специфіку діяльності клубів за інтересами. Останні регулярно організовували культурні заходи для вояцтва, зокрема шахові турніри, танці, суботні артистичні вечірки, літературні вечори, музичні концерти, фотовиставки, спортивні змагання, піші турпоходи. Культурно-освітні ініціативи членів клубу «Рив'єра» свідчать про доволі широке розмаїття форм дозвілля та про мистецькі смаки офіцерів і матросів військово-морських сил як складової тогочасного польського суспільства.

Ще одна частина доповідей стосувалася теми взаємовідносин війська й мешканців міст та впливу присутності вояків на життя, побут міського населення, а будівель військового призначення — на архітектурний силует міст та саме їхнє значення під час ведення воєнних дій. Проф. *Веслав Серадзан* і магістр *Маріуш Жебровський* (*Mariusz Żebrowski*) підготували надзвичайно цікавий матеріал, присвячений специфіці дислокації війська у просторі міста Оструди впродовж 1850—1945 рр. Цінні архівні свідчення й тогочасні мапи дозволили доповідачам комплексно відтворити образ міста, особливості його функціонування в умовах щільної інтегрованості військових підрозділів у міський простір. Належність гарнізону до міста проявлялася в багатьох вимірах — у фортечній і казармовій архітектурі (зокрема цегляному містобудуванні), навіть у підвищеному ризику руйнівних пожеж. Автори доповіді яскраво унаочнили специфічність розвитку міського простору та соціуму за умови сусідства з військовою залогою, особливо в урбаністичному й соціоекономічному аспектах.

Специфіка комунікації між військовими підрозділами та поліційними відділками в місті стала предметом доповіді д-ра *Пьотра Сукута (Piotr Sykut)*. На прикладі міста Грудзьондз та однойменного повіту дослідник проаналізував деякі аспекти такої взаємодії впродовж міжвоєнного періоду, навівши приклади типових ситуацій, які потребували негайного вирішення. З огляду на те, що у цьому місті дислокувалися понад двадцять військових частин, практика спільного патрулювання вулиць вояками й поліціантами стала звичним явищем, зокрема й на залізничному вокзалі, що мало як позитивний, так і негативний вплив на комунікацію з містянами. Наведені автором доповіді приклади взаємодії армійських командирів та начальників поліційних відділків дозволяють чіткіше уявити алгоритм співпраці військового й цивільного сегментів суспільства в міжвоєнній Польщі.

Зв'язок війська та міського середовища яскраво проявляється й у мистецькій сфері, адже твори вжиткового чи монументального мистецтв стають щоденним нагадуванням про пам'ятні події військової історії. У своєму виступі магістр *Яцек Більський (Jacek Bilski)* зупинився на історії спорудження пам'ятника польським артилеристам у Торуні та його ролі в міському просторі в останню чверть ХХ — перше двадцятиліття ХХІ ст. Попри те, що плани зведення монументу розроблялися ще до Другої світової, роботи неодноразово відкладалися через складну економічну ситуацію та пріоритетність житлового будівництва. І лише у середині 1970-х рр. міська влада визначила встановлення пам'ятнику одним зі своїх чільних завдань. Справа активізувалася після об'єднання зусиль небайдужих містян та наявності джерел фінансування. Нині цей символ звитяги польських артилеристів, урочисте відкриття якого відбулося в 1980 р., є інтегральною частиною м. Торунь.

Тема полонених Першої світової війни та їхніх зв'язків із місцевим населенням також посіла одне з чільних місць у роботі конференції. Доповідь проф. *Ігоря Срібняка* та магістерки *Мілани Срібняк* було присвячено формам комунікації військовополонених-українців зі складу російської армії, які утримувалися в таборах на теренах Німеччини, з мешканцями найближчих міст. Попри те, що спочатку містяни сприйняли появу полонених на вулицях з острахом і недовірою, поступово ставлення німців до українців (і навпаки) змінювалося на краще завдяки залученню таборян до роботи в аграрному секторі. Автори доповіді також акцентували свою увагу на різних проявах культурно-освітньої діяльності українців у таборах (санкціонований німецькою владою продаж місцевому населенню предметів ужиткового мистецтва, які виготовлялися в таборових майстернях, театральні вистави, періодичні збори коштів на потреби німецьких дітей-сиріт тощо). Також було розкрито специфіку розвитку українського шкільництва на окупованих німецькими військами землях Підляшшя, Полісся, Волині, що стало можливим завдяки відрядженню до цих регіонів українців із таборів (як вояків німецької армії). Доповідачі синтезували маловідомі факти з життя полонених на основі ґрунтовного опрацювання широкого кола архівних джерел.

Д-р *Мацей Усурський (Maciej Usurski)* обрав об'єктом свого дослідження специфіку контактів полонених із місцевим населенням упродовж Першої світової війни на прикладі табору в Пілі (нині Шнайдемоль, Німеччина). Безпосередньо в ньому та в його околицях перебували до 50 тис. бранців зі складу армій країн Антанти. На основі вивчення архівних документів автор розкрив характерні особливості примусових робіт, що їх виконували полонені, їхні стосунки з «роботодавцями», зміни у ставленні до них та вплив на це німецької пропаганди. Доповідач докладно зупинився на складних умовах праці, високій смертності у зв'язку з хронічним недоїданням. Водночас німці цінували кваліфіковану роботу, тож відповідна категорія полонених мала можливість якісно поліпшити своє харчування.

Важливим напрямом роботи конференції стали окремі аспекти поточної війни Росії проти України та впливу воєнних дій на міста, їхніх мешканців. Так, проф. *Сергій Леп'як* на основі особистого досвіду поділився унікальними свідченнями про організацію оборони Чернігова. Він, зокрема, наголосив, що успішна відсіч російському агресору стала можливою завдяки злагодженим діям українських армійців, тероборонівців і містян. Саме тісна взаємодія вояцтва та громадянського суспільства, а також активізація такого явища як волонтерство, послужили причиною перемоги України у двобої із загарбниками на Чернігівщині. Запам'яталася присутнім на конференції й порівняльна фотовізуалізація С. Леп'яком вигляду Чернігова до та після початку повномасштабної російської агресії.

Виступ ще одного українського учасника проф. *Євгена Сінкевича* стосувався особливостей окупації Херсона. Доповідач на власні очі спостерігав трагічні події російського вторгнення, зокрема зайняття міста, а також протести місцевих мешканців та їхнє небажання співпрацювати з окупантами. Він провів паралелі з початковою фазою війни у 2014 р. та її поступовою ескалацією. У своєму виступі акцентував увагу на негативних наслідках окупації, наголосив на складній економічній і продовольчій ситуації, в якій опинилися жителі Херсона, відзначив рішучість волонтерів, місцевих активістів у відстоюванні своєї позиції на демонстраціях. Також Є. Сінкевич торкнувся специфіки оборонних дій Збройних сил України на південному фронті. Як безпосередній очевидець подій, навів значну кількість маловідомих фактів про складні умови, в яких опинилося місто.

На конференції було представлено й кілька матеріалів з обширу біографістики, що стосувалися тих представників польської інтелігенції, які виконували важливу комунікаційну функцію між військом і місцевими громадами. Одним із них став останній рабин Грудзьондза та капітан Польської армії на Сході Абрагам Іцхак Бромберг, про якого йшлося в доповіді магістра *Лукаша Цемінського (Łukasz Ciemiński)*. Здобувши повну класичну релігійну освіту (за юдейськими канонами) та ставши рабином у 1925 р., А.І. Бромберг виконував важливу духовну місію в міському гарнізоні Грудзьондза, де було чимало солдатів-юдеїв. Його заходами проводилися урочистості у синагозі на честь польських

державних свят, а також було налагоджено допомогу для незаможних євреїв у місті й околицях. На початку Другої світової війни А.І. Бромберг був змушений виїхати в Палестину, де співпрацював із командуванням Польської армії на Сході та Єврейською агенцією, докладаючи всіх зусиль для налагодження контактів вояків-поляків із місцевими єврейськими мешканцями.

Знана українська дослідниця професорка *Ірина Матяш* проаналізувала матеріали унікального архіву польського роду Луковичів. Опрацювавши значну колекцію документів вона провела реконструкцію мало- та зовсім невідомих аспектів життя й діяльності д-ра Марцелія Луковича, інших представників цієї фамілії, а також їхнє місце і значення в історії Торуні та в польській регіональній історії ХХ ст. Здобувши лікарський фах і пройшовши армійський вишкіл у Вюрцбургу в 1910—1911 рр., М. Лукович став військовим лікарем в одному з підрозділів німецької армії на Східному фронті під час Першої світової. З 1917 р. він працював у шпиталі, а крім того отримав кваліфікацію військового пілота. Його діяльна натура цим не обмежилася, адже М. Лукович також відіграв важливу роль у заснуванні регіонального представництва польського Червоного Хреста. Завдяки використанню унікальних архівних документів І. Матяш крізь призму біографістики змогла пролити додаткове світло на маловідомі сторінки історії Польщі першої чверті ХХ ст.

II Міжнародна наукова конференція «Військо в міському просторі в ХІХ і ХХ ст.» стала знаменною подією для дослідників військової й воєнної історії нового та новітнього часу. У виступах порушувалися проблеми історії війська, специфіки функціонування гарнізонів у польських містах, участі вояків у відзначенні державних свят, становища полонених у Першій світовій війні, форм комунікації вояцтва з мешканцями міст та ін. Проведення таких тематичних заходів — важливий внесок у розвиток військово-історичної науки, адже вони активізують фахове опрацювання окремих дослідницьких напрямів, заповнення тематичних лакун. Крім того, залученість до роботи подібних конференцій відкриває для їхніх учасників нові горизонти, створює сприятливі умови для введення до наукового обігу невідомих джерел. Має значення й міждисциплінарність, завдяки чому відбувається синергія різних дослідницьких практик і методологій, що, своєю чергою, дозволяє фахівцям рельєфно представити важливі теми для розуміння складних питань нашої минувшини.

Надійшла / Received 28.01.2023

Мацей КРОТОФІЛЬ

Університет Миколая Коперника в Торуні (Торунь, Польща)

Мілана СРІБНЯК

Інститут всесвітньої історії НАН України (Київ, Україна)

Maciej KROTOFIL

Nicolaus Copernicus University in Toruń (Toruń, Poland)

Milana SRIBNIAK

Institute of World History NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)